

**Çexov "Məmurun ölü-
mü" əsərində obraz xa-
rakterizəsi və əhvalat ta-
nışlığı hissəsini çox qısa,
amma spesifik, cilalı de-
tallarla təqdim edir.**

C.Məmmədquluzadənin "Poçt qutusu" hekayəsi sübut etdi ki, müəyyən bir zamanın və həmin zamanı bəzən aid olan insanın portretini bə-dünləşdirmək üçün böyük həcm, şaxələnmə sifətlər önəmli deyil. "Poçt qutusu"ndan sonra yüzrlə roman yazıldı ədəbiyyatımızda, amma bu günə qədər nəslə davam edən Novruzəli və novruzəliliyi həmin hekayədən yaxşı heç nə və heç kas göstərə bilmədi. Deməli, dəqiq xarakterizə, analiz, cəmiyyətin bir insan simasında, ümumində şəklini, ictimai-siyasi, sosial mahiyyəti rəsmini yarada bilmə istedadı gərəkdir ki, C.Məmmədquluzadə ola bilən və "Poçt qutusu" kimi hekayə yazasan...

A.P.Çexovun hekayələrini yenicən oxuyuram və bizim cavan nasirləri də o ovqatdan ayrılmadan, ardınca mütaliyəyə başlayıram. Müqayisələr aparıram. "Tobii ki, Çexov və bizim hələ ədəbiyyatda ilk addımlarını atan müəlliflər müqayisəsi absurd görünə bilər. Lakin mən, müəllifləri unudaraq məhz hekayə mətnlərini, oradakı sənət-karlıq və sənət məsələlərini qarşılaşdırıram. Bu eksperimenti dünyanın başqa hekayə ustalarını misal götürməklə də etmək olar. Hələlik Çexov hekayələri ilə bizim cavan hekayəçilərin mətnləri arasında ki paradoksallığa diqqət edək.

Çexov özü çox danışmır, daha çox danışdır. Bu ədəbi-bədii üsludakı mahiyyət bizim yaşlı nəslin hekayəçilərində belə yox kimidir. Bizim müəlliflər özləri danışmağı xoşlayır. Daha doğrusu, asan yol budur. Çünki öz dilində təhkiyə, nəqlətmə başqalarının yerində olma, onun düşüncələri, dili, manera və tərz, xasiyyəti ilə danışmaq əziyyətdən xilas edir sənə. Öz səsinə bədii oxuyanda hakim dikto və solodo oxuyan solistlə eyni hey yüksələn səsi kimi eşidirmək iddiası sonunda yeknəsəq təhkiyəli və bəsit bir mətn parçası ilə üz-üzə qoyur bizi. Nəticədə 30-40 hekayəsi olan müəllifin bütün hekayələrində eyni dilə danışdığını, eyni mənzərəli təsvirini, eyni intonasivliyi di-dəktikasını, eyni problemlə situasiyalarını müşahidə etməli oluruq. Çexov "Məmurun ölümü" əsərində obraz xarakterizəsi və əhvalat tanışlığı hissəsini çox qısa, amma spesifik, cilalı detallarla təqdim edir. "Bir gün aşxam ekzektör (idarəyə təsərrüfat işlərinə baxan kiçik məmur) İvan Dmitriç Çer-vyakov ikinci sıra kreslodə oturub durub ilə "Kornevil zəngləri" ope-rasına baxır və özünü nə dərəcə xoşbəxt hiss edirdi. Lakin birdən... hekayələrdə lakin birdən sözüne tez-tez təsadüf olunur. Müəlliflər

haqlıdır: həyat gözənilmədən baş verən hadisələrlə doludur! Bəli, birdən onun üz-gözü qırıqdı, gözləri qiyıldı, nəfəsi kəsildi... O durubni gözündən uzaqlaşdırıb ayıldı və...aşırıdı. Aşırmaq heç kimə, heç yerdə qüsür tutulmur. Kəndilər də, polis müdirləri də, bəzən hətta gizli müşavirlər də aşırılır. Hamı aşırır. Çer-vyakov heç port olmadı, yayıqla ağız-burununu sildi və aşırması ilə bir kim-səni narahət edib-ətmədiyini bil-mək üçün nəzakətli bir adam kimi ətrafına baxdı. Lakin bu zaman o utanmalı oldu, qabaqda, birinci sırada oturan bir qoca öz əlcəyi ilə daz başını və boynunu bərk-bərk silir və yavaşca deyiniirdi. Çer-vyakov qocanı tanıdı, o, yollar ida-rəsində işləyən statiski general Brizjalov idi".

Bütün məşhur hekayəçilərin mətninə diqqət etsək, görəcəyik ki, hadisənin dramatik yüksəlişi və ən əsası, xarakterlərin, tiplərin mə-nəvi-psixoloji səciyyələndirilməsi fürsəti məhz çox kiçik bir nüansa, Çexovun dediyi kimi, "birdən"- qe-zası ilə başlayır. (Məsələn, yuxarı-da adını çəkdiyim "Poçt qutusu" hekayəsində xanın məktubu Nov-ruzəliyə verib poçta göndərməsi hadisəsi də "birdən" - anıdan olur). Burada da anı bir "qoza" - aşırq sa-hibini ölməyə qədər sürükləyəsi olur. Daha doğrusu, aşırmaq öl-dürmür Çer-vyakovu, aşıranda ağ-zından, burmudan çıxan bulanıq suyun özündən vəzifəyə böyük məmurun başına, boynuna sıçra-ması ilə əlaqədar yaranan qorxu hissəsinin potologiyası olur.

Çexov bu anılıqdan sonra çəki-lik kənarə və sözü verir qəhrəman-larına. Onların beynindən, ürək-lərindən keçənlər, görülmələri, hiss-hoyəcənləri, razılıqları və ya anla-şılmazlıqları sanki müəllifsiz cə-rəyan edir gözümüz qarşısında. Çer-vyakovun iş itirmək qorxusu ilə Brizjalovdan döna-döna, onun zəh-ləsini tökənə, hətta o cür səbirlə və mədəni adamı hövsələdən çıxara-nla qədər üzr istəməsi, ona xahiş-münətt etməsi detallarındakı tipik-lik artıq Çexovun nasr qalçerçasını-da yeni obraz ortaya qoyur - qor-xaq, qıflı məmur obrazı... Və qə-ribədir ki, o məmur hələ də ölmə-yib və bizim cəmiyyət üçün də yad deyil, əksinə, spesifikləşib...

Gənc yazar Ömər Xəyyamın "Sarıyaşan hallar", "Düşüncə vak-sini", "Nağılın sonu nağılı", "Edem, mədəm" hekayələri ilə yanaşı, "Həvalandırma sistemi"ni də oxu-muşam. A.P.Çexovun adını çəkdi-yim əsərinin təsiri ilə yazılmış he-kayəni...

Bundan əvvəlki məqalədə də

qeyd etdiyim kimi, gəncliyin heka-yə yaradıcılığına yanaşmada niyyət sadəcə, hekayə yaza bilən müəllif axtarışı deyil. Niyət heka-yə yazmağa başlayan ədəbi gəncliyin maraq estetikasını, bədii sual ahəngini, narahatlıq hissələrini və yeni üslub təzahürələrini ortaya çı-xarmaqdır. Bu günün gənc yazarı-nın ədəbi manifestində özü üçün qarşısına qoyduğu ideoloji, siyasi və ya sifət estetik sual hansıdır? Onu narahət edən, ya yazdıran nə-dir? Və bütün bunları hansı forma, dil, üslub və bədiiyyat ilə reallaş-dırır? Çox hallarda məlum olur ki, təsir... oxuduğu kitabların təsiri ilə...

"Həvalandırma sistemi" heka-yəsi belə başlayır: "Ədalət" qəzeti-

qorxu mənsəli hissələrin təzahürü-dür. Qorxu böyüyəndə və davamlı olaraq müşahidə ediləndə fobiya-la-şır...

Ömər Xəyyamın hekayəsində qorxunun konkret ünvanı var-Çə-fərqlu sədrə yaxınlaşıb. Bu yaxın-lıq onun kreslosuna təhlükədir. "Gözünün qabağına Çəfərqlu gəl-di: oturub onun kreslosunda, qaba-ğında pürəngi çay, idarənin hesa-bat işlərinə başı qarışıb. Yaxşı işçi olduğuna görə sədrə tarifiyə də-rib ona. Bayramov sədrə ağına gətirəndə belə əlləri qeyri-ixtiyari qalstukuna gəlirdi. Tezə üst-başı-ri...səliqəyə salırdı".

Bu qorxunun miqyası get-gədə elə genişlənir ki, Bayramovun hər an gözdə Çəfərqlu kabusu görü-

İradə MUSAYEVA

A.P.Çexov və bizim hekayəçilər...

Hekayə müəllifin dilindən nəql edilirdisə, "müəllif dili" deyilən bir etik, ədəbi-bədii dil qanunlarına müvafiq təhkiyə mədəniyyəti olmalıdır.

nin birinci səhifəsində Çəfərqlu-nun sədrə birgə şəklini görəndən bəri imzası da dəyişmişdi Bayra-movun: "şoyadının baş hərfini əv-əlkindən böyük yazsa da, yəne siyahıdakı imzalarından balaca görü-nürdü. Davamiyyət cədvəlində bi-rinci sədrin adı yazılmışdı, ikinci sədrin müaviniyi, üçüncü baş müha-sibi, sonra Bayramov. Çəfərqlu ondan iki adam sonraydı: Niyəsə Bayramova elə gəlirdi ki, Çəfərqlu-nun sədrə bir yerdə şəkli yayı-landan sonra imzası da böyüyüb, "C" yuxarıdakı imza yerinə qədər uzanıb, sədrin imzasındakı "Z"-lə birləşir".

Həmin gündən etibarən Bayra-movun qəlbəinə vəsəvə düşür. Çə-fərqlu onun yerinə keçə bilərli-de-ya. (Bir sözlə, Çexovun məmur Çer-vyakovunun qorxusuna mübtə-la olur). Çexovun"Qıflı adam" he-kayəsindəki Belikovun pilləkənin başından sonuna qədər yumalandı-ğı anda "birdən karikaturamı çə-kerlər və mənə istefaya göndə-rər-ol"-toləsi da yada düşür bu anda. İnsanları tülkü, çaqal cildinə, dö-risinə salan qorxu, nöyi isə itirmək təlaşının vahiməsi get-gədə böyü-yür bu hekayələrdə.

Bəzən və hətta çox zaman əsa-sı olmayan, səbəbsiz qorxular sah-ibini müxtəlif xəstəliklərə düşər edir. Şəkər, nevroz, depressiya hal-ları, infarkt və s. bu kimi fizioloji xəstəlikləri səbəbi əslində məhz psixoloji yaşantılardan miras qalan

nür. Adı pıçıldılar belə ona devrim, işdən çıxardılmaq, ya Çəfərqlu-nun onun yerinə gətirilməsi təsə-vüründə dairələnir. "Qəzetdəki şə-əkil məsələsindən iki gün sonra Bayramov qəfil duyuc düşdü ki, yarım saat olar Çəfərqlu yoxa çı-xıb. Otaqları bir-bir gözdü, mətbə-xə gətirdi, cəsaratını toplayıb döz sədrin otağına qədər yeridi, amma qapını döyməyə ürək eləmədi. Sədr illərdə idarə üçün can qoyan, işini həyatının mənasına çevirmiş Bayramovu Çəfərqlunun sözüylə yerindən eləməz. Çapına bir rahat-lıq yayıldı. Pillekənin başına çatan-da quşqulandı yenə: Bəlkə dünyanın onu görəndə udqunub gizlətdiyi Bayramovun yerinə gəl-mək üçün yazdığı ərziyədi? İndi də ərizəsini götürüb gəlib sədrin qə-bulana?"

Bayramov həkimə gedir və hə-kimin "osəbləriniz korlanıb, müali-cə lazımdır" - məsləhətini, onun quşduğu diaqnozu təxribat, "sui-qəsd" kimi dəyərləndirir. " Mən dəliyəm, hə? Yox, sizi öyrədən var..."

Qorxmayın, vəziyyətiniz o qədər də ağır deyil, vaxtılı-vaxtında müalicə olunsanız keçər.

Düzünü deyir, bizim işdən

Ömər Xəyyamın hekayəsində yaltıqlıqla pillə-pillə irəliləyən adamların bir ömür boyu həmin pillələrdə qorxa-qorxa, əsə-əsinə qayğı-yuxarı qalxıb-ənmə hərəkə-

tində (əslində otalotlitiyində, ölü, mahiyyətsiz, xarakterizə hərəkət-sizliyində) insanlıqdan necə çı-xması sifətinə göstərir. Bu pillələrdə yol ilənci insanın ədaləti, sədaqəti, məniyyəti və dostu, qarşısı da olmaz. Necə ki, Bayramov üçün iş yoldaş-larının hamısı potensial "sui-qəsd-çi" obrazında görünür... "Ümumi şöbənin qapısını açanda Bayramov gördü ki, Çəfərqlu onun iş stolu-nun arxasında dayanıb, qulağında telefon, əlində kağız.

Birdəncə başına çökiclə vurdular elə bil, çamına üstünə gəldi. Huşunu itirdi...

...Bayramov üç aydır ki, ruhi-əsəb dispanserində yatır".

Çexovun "Məmurun ölümü" hekayəsi isə çox qısa, Çexov lako-nizminə xas bir cümlə ilə belə ta-nımlanırdı: "Tez evə gəlib vits-mundirini çıxarmadan divana uzan-dı və... öldü".

Ö.Xəyyamın hekayəsində bu əsərin ("Məmurun ölümü") və müəllifin (A.P.Çexovun) adı təsa-düfən çəkilir. Hekayəçi həm oxucuya ipucu verir ideyasını an-latmaq üçün, həm də mövzu, məz-mun, üslub plagiatoru olmadığını, açıq şəkildə Çexov yanaşmasından faydalandığını elə mötnində e-tiraf edir. Daha doğrusu, Çer-vyakov bir az müasirləşdirir və milliləş-dirir...

İlqar Kamilin "Cəngəl-bıçaq" hekayəsinin (Bu hekayə isə mənə T.Ş.Simurqun "Qayçı" hekayəsinə xatırladı.) də məzhi, məzmunu,

bədii ovqatı "qorxu" sindromları ilə yüklənib. Hekayəni oxumağa başlayan andan cavan ana (Səmayə) və iki körpənin (Əsmət, Əli) pəncərə qarşısında dayanıb həyəcanla, tir-tir əsə-əsə sərxoş və davakar ailə başçısının (Kərimin) gəlişini gözlədiyi məqama tuş gəlirik. "Səmayə mal-qaranı yerbəyer cləyəndən sonra yuxarı qalxıb 7 yaşlı qızı Əsmət, 5 yaşlı oğlu Əli ilə köhnə evlərinin sınıq-salxaq pəncərələrindən küçəyə baxır, Kərimin yolunu gözləyirdi. Kərim bu uşaqların atasıydısa, bəs niyə qapı hər açılında onlar belə tir-tir əsir, xırda ürəklərində gələnin Kərim olmamasını arzulayırdılar? Çox ağırli mənzərə idi, amma nə etməli, onlar bu əzabi yaşamağa bir növ alışmışdılar".

İlqarın təsvir etdiyi kiçik ailəni qorxu içərisində saxlayan səbəb atanın, ərin sərxoşluğu, dava-qışqırığıdır. Amma müəllif Kərimin bu davranışlarına sosial-ictimai mahiyyət vermək istəyir. ("Zaman çox dəyişdi onu, problemlər yaxasından dartıb get-gedə adamlıqdan çıxardı. Yəni məsələ nə Səmayə, nə də bir başqası idi. Kərimi bu halə salan qalaqlanıb üst-üstə yığılan məlum sosial problemlər idi. Kişi ailəsinə çörək pulu götürə bilmirdi, bundan böyük nə dərd olmalıydı ki? Qabaqlar yenə bir köhnə traktoru var idi, onu da satıb-sovurandan sonra elə o çayxana sənin, bu çayxana mənim, veyil-veyil gəzir, tam bir tüfeyli həyatı sürürdü"). İşsizlikdən, ailəsinə dolandırma bilməmək xəcalətindən içkiyə qurşanan Kərimi Səmayə vaxtilə həttə sevmişdi. Lakin müəllif bir ailənin dramını açmaq üçün nəzərdə tutduğu ictimai səbəblərin incəliklərinə enə bilmir. Bir-iki cümlə ilə edilən təqdimat hekayədə ideyanın, məzmunun dərinə deyil, üzəndən, ötəri nəqlini göstərir sadəcə...

Bir gün Kərim bayırda camaatın qınağından bir az da tənqə gəlir və acığını yenə arvadından çıxmaq istəyir. Qızını çağırır deyir: "Bura gəl, anasının qızı, bura gəl, - dedi, - get kuxnada çəngəl, bıçaq, nə varsa, hamısını gətir bura. Anon bu gecə hər şeyi boynuna alacaq! - O, Əsməti belindən itələdi, - di tez ol!"

Qız üzqoşlu yerə yıxıldı, amma tez də ayağa qalxdı; dizi sıyrılmışdı, baxmadı belə. Həyəcanla mətbəxə girdi, şkafları ələk-ələk elədi: bu nədir, ilahi, çəngəl-bıçaq sərvət olub ərsə çəkilməmişdi. Əsmətin qonur gözləri parladi, sevincdən köksü qabardı. Qaç-qaç otağa qayıdıb həvəslə: "atacan, çəngəl-bıçağımızı qurtarıb!" - dedi".

Bu hekayənin də sonu novella gözlənilməzliyi ilə tamamlanır: Əli yoxa çıxır, hamı həyəcan, gərginlik içərisindədir və aydındır ki, günahkar kimi Kərim hədəfdədir. Kərim isə söz verir ki, Əli tapılsa, daha içməyəcək. Sonda məlum olur ki, Əli anasını qorumaq üçün evdəki bütün çəngəl-bıçaqları sandığa yığıb və özünü orda gizləyib. Hekayə Əsmətin bu cümləsi ilə tamamlanır: "Ata, bax, mənə inanmırdın, hamısını Əli sandıqda gizlədibmiş!"

İlqar Kamilin hekayəsində təhkiyəçinin kimliyini müəyyən etmək istədim, anlaşılmadı. Çünki hekayə müəllifin dilindən nəql edilirdisə, "müəllif dili" deyilən bir etik, ədəbi-bədii dil qanunlarına müvafiq təhkiyə mədəniyyəti olmalıdır. Müəllif dialektlə, jarqonlarla, vulqar sözlərlə danışmaz əlbəttə ki... Amma bizim bir çox müəlliflər bu qanunu unudur. Həttə yazıçılar var ki, öz dilindən Rusiyaya, "Rusiyet" deyir, obrazlarını "başı batmış qız", "boynu sınımış qonşu" və s. bu kimi ifadələrlə təqdim edir. İlqar isə digər obrazlarının dilindən deyil, öz dilindən hekayəsinin baş qəhrəmanına "eşşək" deyir: "İçirdi Kərim, eşşək kimi içirdi. İçməyi bir yana qalsın, elə ki, içdi, vəssa-

lam, "kişilik" damarı tutur, küçədən-bazardan bir söz, bir bəhanə tapıb yazıq Səmayənin gününü qara cləyirdi."

Bəzi təsvirlərində məcazlılıq təsəvvürə gəlməyəcək qədər abstrakt, qeyri-dəqiq və mətnin ümumi ovqatına uyğun olmayan şəkilə ifadə olunub: "İsti yay axşamlarından birində günəş yenə iş vaxtı bitmiş fəhlə kimi dünyanı tərkləməyə hazırlaşdı" (iş vaxtı bitən fəhlə dünyanı necə tərklədi ki? - İ.M.), "Kərim adlı həyat sındırması onu, gəncliyini erkən dəfn etmişdi içinə", "Sahib müəllim qəfil tapılıb bu nanəcibləri acılamasaydı, Kərim Rusiyada keçirdiyi o "əsrə-rəngiz" günlərindən hələ bir xeyli basıb-bağlayacaq, onların bekarlıqdan sıxılan canlarını qəşəng-qəşəng əyləndirəcəkdirdi", "Əsmətin ağılsızınaraq verdiyi qəfil sualı otağın qatı sükutuna atəş kimi açıldı". Əsmət qəlbində bir dünya qorxu, dərhal qaçıb evə girdi və s.

Publisistik ton, müəllifin mətnə ritorik, emosional müdaxilələri hekayədə həcmli lüzumsuz yerə çoxalmasına səbəb olub. Və ən təəssüfləndiricisi isə odur ki, bizim ətrafımızda hər gün gördüyümüz kədərli məişət mənzərəsinə müəllif bəlkə gördüyümüzədən də zəif şəkildə əks etdirir. Əlbəttə, mənzərə müəllifi kədərləndirib. Lakin bu motiv XXI əsr ədəbiyyatında, çağdaş oxucuya bu qədər primitiv şəkildə nəql edilməməli idi. Müəllif diktələri, yönləndirmələri (Hekayəçi öz təhkiyəsinə mütəmadi olaraq kimi sevmək, hansı obraza qəzəbli olmaq, hansına nifrət bəsləmək və s. bu kimi diktəni oxucuya ötürür, özü də hiss etmədən onun mövqeyinə müdaxilə edir, zövqünə, düşüncə və qərarlarına təzyiq göstərir.) hər səhnədə ön plan fonundadır.

Obrazlarına şəxsi münasibətini mətn boyu heç cür arxa plana keçirə bilmir. Məsələn, dialoq prosesində Səmayə nəse deyir. Müəllif Səmayənin adının qarşısına öz təyini əlavə edir dərhal: "Taleyindən cana gəlmiş" Səmayə...

Və ya mətnin məzmunu başdan-ayağa sübut edir ki, Səmayənin həyatı pis keçir. Amma İlqar məqamı oldu-olmadı təkrar-təkrar bizi uyarır: "Çox ağırli mənzərə idi, amma nə etməli, onlar bu əzabi yaşamağa bir növ alışmışdılar", "Kərim adlı həyat sındırması onu, gəncliyini erkən dəfn etmişdi içinə" və s.

Əsil sənətkarlıq odur ki, bu əlavə şərh və izahların heç biri olmadan oxucu özü yazıçının nəzərdə tutduğu, amma demədiyi sözləri düşüncəsindən keçirsin. Tutaq ki, Səmayə özü seçib getdiyi ərin xəcalətini çəkir və valideynlərinə heç vaxt şikayət etmir, ya da nə vaxtsa bu addımı atır. Bu nüans mətnin məzmunundan kənar qeyd, şərh, izahla verilməməlidir. Amma müəllif yazır: "Əlbəttə, qürurunu sındırır ilk və son dəfə atasına da demişdi dərdini" və s.

Yəni, Səmayənin taleyindən cana gəlməsi, qürurunu sındırır-sındırmaması, ərinə nifrət etməsi, uşaqlarını çox sevməsi və s. bu kimi açıqca görünən faktları xüsusi vurğulamalarla təqdim etməyə ehtiyac yox idi.

Biz ədəbi gəncliyimizdən həm forma, həm də məzmun etibarilə bizi diksindirə bilən, təəccübləndirən və ədəbi-estetik zövqümüzə təsir etmək gücündə olan hekayələr gözləyirik. Dünya ədəbiyyatındakı hekayələrlə bütün parametrlər üzrə tən gələ biləcək hekayələr... Bizim həyatımız bu qədərmi məzmunuzdur, sözə, ədəbiyyata, sənətə mövzu ola bilməyəcək dərəcədə boşluqdadır? Axı boşluğun, yoxluğun, sönlüklüyn və ətalətin belə böyük ədəbiyyatı ola bilər...

14 fevral 2017